

Mitolojilerde *Uçan At* Motifi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma

Serdar GÜRÇAY*

*Güçlü bir dost,
Vefakâr bir sevgili,
Yel kadar hızlı ve hür.
Kısrağın, bülbülün ve rüzgârın ruhu;
Uçan bir at.*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Received: Temmuz / July 2018

Kabul Tarihi / Accepted: Ocak / January 2019

(Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Eski çağlardan günümüze atlar, köpekler ve çeşitli kuşların ilk evcilleştirilen hayvanlardan olduğu kabulü yaygındır. Bu hayvanların ortak özelliği, sürü hâlinde yaşamaları ve buna bağlı olarak komut almaya ve duygusal etkileşime uygun olmalarıdır. İnsanlar açısından bu hayvanların sürü yaşamına uygun olmalarının yanı sıra, çeşitli faydalar sağladıkları da aşikârdır. At, eşek, deve ve fil gibi binek hayvanı olarak nitelendirilen canlılar taşımacılıkta kullanılagelmiştir. Kuşlar, iletişim vasıtası olarak toplumda yer edinmiştir. Köpekler ise çoban, avcı ve bekçi olarak görevlendirilmiştir. Bu kapsamda atların; modern ulaşım, savaş ve ticaret için gerekli araçlardan çok daha önce insan yaşamına girmiş olduğu akla gelir. At evcilleştirebilmiş eski toplumların buna sahip olmayan kabilelere göre yadsınamaz avantajlar elde ettikleri söylenebilir. Bu makalenin amacı, kuş

* Arş. Gör, İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı,
İstanbul/TÜRKİYE. serdargurcay@aydin.edu.tr;
<https://orcid.org/0000-0003-1412-7910>

ile atın mitolojik düzlemde, yani insanın kolektif bilinçaltında birleşerek uçan ata dönüşümünün nasıl, neden gerçekleştiği ve nereden kaynaklandığı üzerine düşünce üretmektir. Bu çalışma, ilgili fikrî savları da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: *At, Karşılaştırma, Kuş, Mitoloji, Uçan At.*

A Comparative Study on the Motif of *Flying Horses* in Mythology

Abstract: The acceptance of the idea is present in society that horses, dogs and various birds are some of the earliest domesticated animals. Their common characteristics are; living in flocks, tend to receive commands and emotional interaction. These animals, along with their suitability for herd life and interaction, provide various benefits to human society. Riding animals, such as horses, donkeys, camels and elephants, are used as mounts and in freight transportation. It is known that birds are used as communication agents. Dogs can be assigned as shepherds, hunters and guardians. Depending on the topic of this article, it can be thought that horses have entered the human life long before the means necessary for transportation, war and trade such as shoes, ships, trains and planes. It can be said that those ancient societies that could have domesticated horses, have obtained unbreakable advantages over the tribes without them in terms of hunting, migrating, war, trade and even cultural activities. Seeking answers to how the horse and the bird have merged and transformed into the flying horse on the mythological plane –in human social subconscious–, is the foundation of this work. The article involves related arguments.

Keywords: *Horse, comparison, bird, mythology, flying horse.*

Giriş

Vahşi bir doğum çemberi olan doğaya karşı dik durmaya başlayan insan ırkı için *at* isimli canlı, en yakın dost ve en büyük yardımcılarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Ortaçağda *yelkenli savaş gemileri*, endüstri döneminde *tren*, günümüzde ise *uçak* ne derece önemli ise, eski çağlarda *at*, ehlileştirilmenin o derece kritik bir avantaj olduğunu belirtmek yerinde bir düşüncedir. İleriki çağların taşıtları gibi at da, topluma (veya orduya) zorlu mekânlarda kolay hareket avantajı, hız ve psikolojik olarak da ihtişam kazandırmaktadır. Günümüzde sembolik de olsa çeşitli ülkelerde atlı polisler benzer nedenlerle varlıklarını sürdürmektedir.

At, avcı-toplayıcı insantoplumuiçineşi benzeri görülmemiş bir hüner sunmuştur. Yayan avcılara nazaran daha fazla yol katedebilmek, daha uzaklarda avlanabilmek. Ardından, elde edilen yiyeceği yerleşkeye hızlıca götürebilmenin o toplumun hızlı büyümesine katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Hayvanlar nasıl ki duygularını ve amaçlarını sesler, kokular, salgılar ve beden hareketleri ile ifade ediyorsa, gelişen insan da tarih içerisinde bu bağlamda *sanat* denen olgu ile farklılık göstermeye başlamıştır. İnsan sevdiği, korktuğu, taptığı, hatta gelecek nesillere aktarmayı uygun gördüğü fikirleri, tecrübeleri, iletileri; duvar resimlerine, şarkı, hikâye gibi edebî ürünlerine yansıtmıştır. Edebiyat ve uzantısı olan sinema bu güdünün modern örneklerinin görüldüğü mecralardandır.

İlkel duvar resimlerinde at, boğa, kurt, ceylan bu sebeplerle önemlidir. Onlar, toplumların her anlamda bir parçası olmuşlardır. Açlıktan ölen, soğuktan donan, uzak mesafeleri katedemeyen yalnız insana; aş, kürk, binek ve yoldaş olmuşlardır. Bu yoldaşlığın yegâne vefası ise modern çağın *hayvan hakları* anlamında gelişmesi olarak gösterilebilir.

Diğer yandan *kuşlar*, insana fizikî fayda sağlayıcılardan biri olmanın yanında, gönül simgesi hâline de gelmiştir. Görece olarak sürüleri olan kuşlar, tıpkı at ve kurt gibi insan ırkı ile

tanışmış ve topluma bir şekilde dâhil olmuşlardır. Muhtemelen önceleri, güzel biçimi ve hoş sesi ile insanları etkilemişler, ardından mesaj elçisi olarak eğitilebildiğinin keşfedilmesiyle haberci vasfı kazanmışlardır. “*Hafıza ve görüş güvercinin en dikkat çekici özelliklerindedir. Yön bulma duygusunun merkezi kulağın içindedir*” (Özer, 2015: 170).

At, boğa, köpeğin yanı sıra kuşlar da insana olan yakınlıkları, fayda ve uyumları nedeni ile ilkel sanatların öznesi hâline gelmiş, ardından klasik ve modern edebiyatta da kendilerine yer bulmuşlardır.

Bülbül, Türk divan ve tasavvuf şiirinde sevdiğine aşkını sunan figürdür. Türk kültüründe kuşların kayda değer bir yeri vardır; bülbül dışında turna ve anka gibi farklı uçan canlılar da yer almaktadır. Kültürde, “*kuşların ötüşü eşle bağ kurmak ve bu bağın devamını sağlamak, yaklaşan tehlikeli durumu haber vermek, yabancı konukları uyarmak gibi amaçlara bağlı olabilmektedir*” (Mor, 2016: 76). Nasıl ki insan bireyleri için zamanın akışı dostun ve düşmanın ortaya çıkmasına vesileyse; insan toplumları için de vakit, faydalı ve sağlıklı olan olguların anlaşılmasını sağlamaktadır.

Mitoloji kavramı, insan bireyinin ve toplumunun kolektif bilinçaltı olarak tanımlanırsa, mitolojinin insanlara en çok etki eden oluşumların yansıması olduğu sonucuna varılabilir. Düşlerimizde gün içindeki olayların izdüşümlerini görüyorsak, mitoloji de tarihin düşsel bir izdüşümüdür denilebilir.

“*Hayvan, insan olarak düşünülmediğinden, masalsı hayvan da ancak masalsı insan gibi hayal edilecektir (dev, tepegöz vb.). Bu nedenle gerçekdışı varlıkları reddeden bir gerçekliğe dönük belirgin bir eğilimle, garip ve tamamen hayal ürünü hayvan tasvirleri yerine anormal hayvanların (altı, yedi bacaklı at) tasvirine yönelecektir*” (Roux, 2005: 38). Bu sebeptendir ki efsanelerde aslan-başlı kartallar, yedi-başlı ejderler, yılan-başlı kadınlar, öküz-başlı erkekler, at-gövdeli adamlar varsa, at ve kuş gibi insan uygarlığına nüfuz etmiş iki varlığın birleşimi, toplumun düşlerinde, mitlerinde *uçan at, kanatlı at* olarak yer bulur, savı dile getirilebilir.

At, avcılarının ve askerlerin en yakın yoldaşı, tüccarların ve yolcularının yardımcısıdır. *Kuşlar* ise güzel sesleri ile gönüllere huzur veren, bu sebeple aşkı çağrıştıran edebî bir varlık hâline gelen, hatta uzak mesafelerin güvenilir ulaşı olan zarif bir canlıdır. Bu iki canlı türünün mitlerde ortaklaşması ve uçan ata dönüşmesi, insan toplumu gözlemlendiğinde -ihtiyaçlarımızı karşılayan kaynaklara gösterdiğimiz duygusal bağlılık açısından- anlaşılabilir.

1. Dünya ve Türk Mitolojilerinde Uçan Ata Bakış

Mit, efsane, destan ve masalarda hayvan motifleri gerek gerçek anlamda, gerek sembolik, gizil anlamda önemli yer tutar. At, geyik, köpek, ejderha (yılan), koç, kuş gibi hayvanlar anlatılarda mitolojik özellikler gösteren hayvanlardandır. Bu hayvanların başında da yardımcı at motifi gelir ki, “*insan özelliği gösteren hayvanlar*” grubunun da önemli bir motifini oluşturur.

“*Bizim görmediklerimizi görebilen, duymadıklarımızı duyabilen atların bedeni aslında bir reseptördür. Depremleri hissetmeleriyle bilinirler. Atların önsezilerinin güçlü olduğunun bilinmesi, arkaik toplumlarda atların büyüsel özellik taşıdıkları inanışına sebep olmuştur*” (Buffalo, Firedancer, 2007: 99).

Atların önemi, toplumsal süreç içerisinde hem kültürel hem de tarihsel bağlamda *güç figürü*, *koruyucu ruh* hâline yükselen simgelerin ortak özellikleri; savaş ve kaos ortamında *hayatta kalabilen* ve *toplumların sürekliliğine yardımcı olan* nesnelere olmalarındandır.

“*Halk hikâyelerinde Hz. Hızır’dan sonra kahramanın en büyük yardımcısı attır. Rüyalarda, efsanevi öykülerde ve kadim anlatılarda, insan bedeninin ve onun içgüdüsel yapısının evrensel sembollerinden biridir. Bu efsane atların, en tanınmışları arasında Abdera Hükümdarı Diomodes’in, insan etiyle beslediği atlarını (ki, sonunda bu hükümdar, Herkules tarafından kendi atlarına yem yapılmıştır), Uçan at Pegassus’u, Kırgız Manas Destanı’ndaki gizli kanatları olan*

Tulpar'ı, İskender'in atı Boukephalos'u, Hz. Ali'nin atını, Dede Korkut'taki Seğrek'in atını ve Nebi Harun'un uçan atını sayabiliriz" (Yaşar Kemal Günleri, 1993: 61).

Tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumlar açısından at, avcılıkla uğraşan topluluklarda kuş (özellikle kartal), deniz kıyısında yaşayan toplumlar açısından ise gemi oldukça büyük önem taşır. Dolayısıyla bu formlarda karşılaştığımız temel varsayımın, ruhun öbür tarafa geçişinde yaptığı yolculuklarla ilgili bazı gösterimlerin yansımaları olduğu düşünülebilir (Propp, 1985: 107). Sonraları özellikle masallarda ve sinema filmlerinde *uçan halı, siyah at, uçan süpürge* gibi hem eğlence unsuru barındıran hem de yenilik getirmeye dayalı güncellemelere gidilmiştir.

Propp'un değindiği ölüm-yaşam çizgisinde *geçiş sağılayan unsur olma* durumu, halk anlatılarında sık sık karşımıza çıkan ve arkaik dinsel kökeni bulunan *uçan at, kuşlar, uçan gemiler*dir. Bu motiflerin öbür dünyaya taşıyıcı bir misyonunun bulunması, onların birer yardımcı varlık olmasını sağlamıştır. Bu biçimler, ölümlerin ruhunu taşıyan simgelerdir. "*Atın kuyruklarının bağlanması veya kesilmesi de, kişinin ölümünden duyulan yasa ve dolayısıyla ölüm ve ölümler âlemine işaret eder*" (Çoruhlu, 2014: 220). "*Seyregün babasına anasına haber oldu. Ağ iyi ışığında şiven kopdu. Kaza benzer kızı gelini ağ çıkardı kara geydi. Ağ boz atının kuyrugunu kesdiler*" (Ergin, 1958: 249). Aynı zamanda ölümü çağrıştıran Azrail'in de kanatlı olarak tasvir edilmesi, beriden öteye geçişin vasıtası olmasını çağrıştırır. "Ölümden sonra cennete yükselen asil ruh da atlı bir figür olarak" ortaya çıkar (Esin, 2004: 279). Dolayısıyla uçan nesne, kanatlarıyla; kanatlı göç veya ölümle çağrışım yaptırır. Kanatlar, cenneti temsil eden sembollerdir (Graves, 2010: 19).

Uçabilmek, insanın hayallerinde var olmuş temel yeteneklerdendir ve imkânsızlığı çağrıştırır. Uçma yetisine sahip olmak bir anlamda yapılması mümkün olmayı başarmaktır. Uçan beyaz bir at olan Pegasus'un, Yunan esatirinin ilk ve meşhur kahramanı Perseus ile birlikte anılması tesadüf

değildir. “*Beyaz rengin tanrısal bir yanı*” (Roux, 2005: 181) da vardır. *Beyaz at* mitolojilerde, sanat yapıtlarında ve gerçek tarih boyutunda kahramanların, kralların, prestiji yüksek kişilerin bindikleri attır. Beyaz renkli atların ender bulunması, bu durumun bir nedeni sayılabilir. Bizans imparatorunun nadir bulunan erguvanî renkte pelerin giymesi ya da güçlü gördükleri hayvanlarla kendilerini özdeşirmeleri tesadüf değildir. Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’un Kapısından Girişi’nin betimlendiği tabloda da bindiği atın rengi beyazdır (bkz. Resim 1).

Resim 1. İtalyan ressam Fausto Zonaro’nun Maometto II Entra Costantinopoli tablosu¹

Her ne kadar sistematik ve yazılı Yunan esâtirinde yer bulan Pegasus, kanatlı at olarak en çok bilinen hayvan olsa da, aslında ölümsüz uçan at motifi, Mezopotamya mitolojisinde ortaya çıkmıştır. Mezopotamya’da *kanatlı at* ya da *sentör*, İÖ 2. bin yıla ait bir mühürde ve Neo-Asur mühürlerinde ilahi bir simgedir (Mayor, 2013: 36). Doğu ve Batı kültürleri arasındaki yayılmayı, mitolojik anlatılarda yer alan benzerliği gözler önüne seren örneklerdendir.

¹ Palazzi Nazionali. http://www.faustozonaro.it/ingrandimenti/turchia/palazzinazionali/pag2_foto6.html [06.08.2018].

2. Antik Yunan'da Pegasus

Hem antik Yunan mitolojisinin hem de dünya kültürünün en bilinen simgelerinden biri, beyaz renkli uçan at Pegasus'tur. Yunan mitolojisinde Denizler Tanrısı Poseidon, atı yaratmıştır. Ayrıca Poseidon, Pegasus'un da babasıdır (Olgunlu, 2010: 78). Bu hususta yaratımın, pek çok mitte olduğu gibi su ile bağlantılı olduğu görülebilir.

Pegasus, antik Yunan'ın en önemli kahramanlarından kabul edilen Perseus'un yardımcısı olarak bilinmektedir. Efsaneye göre yılan-başlı Medusa'nın kafasını kestikten sonra Pegasus aracılığıyla Argon şehrini kurtarmaya uçarak gider. Kenti yok etmek üzere olan dev deniz canavarı Ketos'u (Cetus'u) Medusa'nın kesik başı ile taşa çevirerek yener.

Diğer bir varyasyonda; Perseus, Medusa'yı öldürdükten sonra Medusa'dan doğar. Üçüncü bir varyasyonda ise antik Yunan'ın bir diğer büyük kahramanı olan Bellerophon'a tanrılar tarafından, onun görevlerinde yardımcı olması için verilir.

Resim 2. Perseus ve Pegasus²

Hesiodos, Pegasus'un doğumunu *şu şekilde* anlatır:

“Phorkys'le birleşen Keto Graiaları doğurdu...

Gorgoları da doğuran Keto'dur...

Sthenno, Euryale ve bahtsız Medusa...

Perseus kestiği zaman kafasını

² Winged Pegasus in Greek Mythology. <https://www.greeklegendsandmyths.com/pegasus.html>. [28.07.2018].

*Khrysaor 'la Pegasos çıktıverdi kanından.
Biri Okeanos 'un kaynaklarından doğduğu için,
öteki elinde altın kılıç tuttuğu için
almışlardı Pegasos 'la Khrysaor adlarını.
Pegasos bırakıp davarlar anası toprağı
havalandı gitti ölümsüzlere doğru.
Zeus 'un sarayında oturur şimdi
Şimşekle yıldırım taşıyıp onun adına” (Erhat, 1996: 426).*

Nihai olarak denebilir ki, edebî değeri olan kuş ile sahibine teknik avantaj kazandıran atın mitolojik anlatılarda birleşimi, hayalî de olsa çok daha kıymetli bir canlının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

3. Pers, Hint ve Arap Kültüründe Uçan At

Pers kültüründe *uçan at*, insan suratlı, kanatlı bir at olarak resmedilmiştir. Cinsiyetinin erkek mi yoksa dişi mi olduğu hakkında bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu figürün Hint kökenli olduğu da rivayet edilmektedir. “Hint-Budist geleneğinde, kanatlı at Bulut (Valâhaka) isimli bir hayvan vardır” (Zimmer, 2004: 112). Türk-Budist geleneğinde ise, farklılık olarak beyaz atın Gök Tanrı yerine Buda'nın simgesi olduğu görülür. Ayrıca Budizmde bilinen yedi cevherden de bir tanesidir (Çoruhlu, 2002: 141). Benzer bir figür Arap İslam geleneğinde de mevcuttur. Allah'ın elçisini göklere taşıyan bir yardımcı olarak anlatılmaktadır.

“Çok çeşitli aşamalarla yüzleşen kahraman, çıktığı yolculuğun sonunda yararlılık göstererek; kendini gerçekleştirmiş olur ve toplumu temsil rolü üstlenir. Nitekim tasavvuf kültüründe ve dinler tarihinde de bu içsel yolculuk sıklıkla karşımıza çıkar. Miraç gecesi Mescid-i Aksa'dan peygamberi yedi kat göğü arşınlayıp Allah katına çıkaran Kanatlı At Burak, tasavvufta Allah aşkını simgeler. Bazılarına göre kanatlı atının üstündeki Peygamber cehennem ile cennetin seyrine dalıp, sonra Allah 'ın tahtına yaklaşır. Seyahat yalnızca bir an sürmüştür” (Eliade, 2003: 87).

Pers, Hint ve Arap kültürleri gibi kadim kültürlerde bile *uçan at* motifinin görülmesi, bu temanın oldukça eski olduğunu ve çok kültürlülük barındırdığını gösterir. Bu kültürlere ait anlatılarda bireyin inisiyasyonuna (erginlenmesine) katkı sağlayan manevi yolculukta bu motifin yer alması, ona ayrıcalıklı bir önem kazandırır.

4. Çin Kültüründe “Qilin”

Çin mitolojisinde diğer dünya mitlerinde olduğu gibi uçan bir at tasvir edilmektedir. Farklı olarak bu canlının ejder, öküz ve geyik olan varyasyonları da mevcuttur. Bu canlı, hafif sakallı ve bazen ateşten beden uzuvları olacak şekilde tasvir edilmektedir.

Britannica Ansiklopedisi'nin verdiği bilgide, Taoist düşünceye göre bu canlının aynı zamanda kötülere cezalandırdığı söylenir. Budist inanişaya göre ise bu varlık, en ufak bir yaprağı dahi incitmemek için yerde yürümez ve havada süzülür. Budist varyasyonlara göre değişiklik gösterecek şekilde, sadece erdemli kişilere görünür veya kötülere cezalandırırılır.³

Resim 3. Qilin⁴

³ Qilin (Chinese Mythology). <https://www.britannica.com/topic/qilin> [07.08.2018].

⁴ Kirin Exhibition. <https://otonoke.enoke.jimdo.com/%E6%AD%B4%E5%8F%B2/%E9%BA%92%E9%BA%9F%E5%B1%95>. [28.07.2018].

5. Türk Mitolojisinde Tulpar

Bozkırlarda var olmuş bir millet olan Türkler için *at*, vazgeçilmez bir yardımcı olmuştur. Atın, Türk kültüründeki yerini *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde; “*At işler, er övünür*” ve “*Yaya erin ümidi olmaz*” atasözlerinde görebiliriz (Gömeç, 2009: 371). Dinamik bozkır yaşamını düşündüğümüzde at olmadan hareket edebilmek oldukça zordur. Dolayısıyla at, Türklerin mitolojisine, sanatına, deyişlerine ve spor aktivitelerine işlemiş önemli bir figürdür.

Tulpar, Türk kültürüne mahsus uçan bir attır. Etimolojik olarak, Tulpar; “*Tul / Yul kökünden türemiştir. Moğolca Zulbah (saçsız) sözcüğüyle ilintili olabilir, çünkü Türk mitolojisinde yalesiz atlara sık rastlanır ve kılsızlık kahramanlarda olduğu gibi atlarda da gücü simgeler. Yol sözcüğü ile de aynı kökten gelme ihtimali vardır. Tulu sözcüğü eski Altaycada kıraç rengi ifade eder. Tulpar adı yalnızca Türklerde değil, komşu Avar, Lak, Andi, Dargı ve Tabasaran dillerinde de yaşamaktadır. Osetlerde Tolpar, Çeçenlerde Turpal olarak yer alır. Bir Kumuk atasözünde şöyle der:*

“*Tulpar yerün birevü buççağunda bulsa da, öz yilkısın tabar. Tulpar dünyanın bir başka köşesinde olsa da, kendi sürüsünü bulur*” (Karakurt, 2011).

Tulparın adı Türk, Kırgız ve Altay mitolojilerinde de geçer. Genelde beyaz veya kara (tek renk) bir at olarak betimlenir. Beyaz kanatları vardır ve Kuday (Tanrı) tarafından yiğitlere yardımcı olması için yaratılmıştır. Dünyanın en uzun destanı olan Kırgızların Manas destanında, Manas'ın ünlü savaşçılarının sürdüğü kanatlarıyla rüzgârdan hızlı koştuğu söylenen efsanevi” atlardır (Karakurt, 2011). Efsanede, hız kavramına vurgu yapılması manidardır. Yayan olarak kat etmesi zor bir coğrafya olan bozkırlarda yaşayan insanlar, ata sahip oldukları anda, coğrafi zorluğu belli bir ölçüde azaltmışlardır. Bu da atın, mitlere yansımaları sağlamıştır.

Tulpar, Türk mitolojisinde ataları göl, deniz gibi suların derinliklerinde yaşayan mitolojik bir aygırdır. Bu aygırla çiftleşen kısırakların taylorı gerektiği gibi bakılıp yetiştirilirse, *kanatlı at*, *tulpar at* olurlar. Yüz yıl yaşayan yılanların da kanatlı ejderha oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla bir mevcudatın kanatlı olabilmesi hususiyeti, üzerinden geçecek belli bir zaman sürecine dayanmaktadır. Bunun yanı sıra Türk halklarının mitolojik anlatılarına değinilirse; “*İç Asya’daki sudan gelen at efsanesi, kaosun (biçimsizliğin) simgesi olan su ve ondan doğan uçan at figürü ile eşleşmiştir*” (Esin, 2004: 284). Gerektiği gibi bakılıp yetiştirilmesi durumunda yeniden doğum ve başkalaşım gerçekleşir. Bu değişimin pek çok mitolojide kaosu temsil eden suda gerçekleşmesi de tesadüf olmamalıdır.

“*Atın gök kökenli olduğu ve göğe benzediği yönündeki düşünce henüz milâttan önceki dönemde dahi bozkır insanının yaygın bir inanışıdır. Atın ilk defa gökyüzüyle birlikte ele alınması, on iki hayvanlı takvime göre birbiri ardınca gelen yılların durağını gösteren bir gök işareti olarak düşünülmesiyle başlamıştır. At, gök ve yıldız tanrılarının bineği olarak da görülür*” (Esin, 2004: 279). “*Turfan metinlerinde de at resimleri bazen maviye, yani göğün rengine boyanmıştır*” (Roux, 2011: 35). “*Atın gök menşei bugün Anadolu’da da karşımıza çıkar. Iğdır’ın Bayat Köyündeki bir rivayete göre at gökten inmiş; ağzı büyükmüş; insan yiyen bir hayvanmış; sonradan bir gölde su beygiri ile çiftleşmiş ve bugünkü atlar meydana gelmiştir*” (Elçin, 1988: 412). Göğe yakınlık, kutsalı profandan ayırır. Bu anlamda göğü çağrıştıran niteliklere sahip olan her nesne/canlı *totem*, *tabu*, *sembol*, *simge* olmaya muktedir görülür.

“*Eski alaca at Tcheou-you, yani güneş atı, hem bir ejder hem de bir kuştur. Kuça hükümdarının ejder atları, gökyüzünde giden bir arabaya koşulmuştu. Aynı zamanda uçan atlara verilen bir diğer isim; at-evren,*

at-ejder motifidir. Altay, Sibiryaya ve Doğu Türkistan'da karşılaşılan zikzaklı yele bu motifin tasviridir” (Esin, 2004: 284). Mevcudatı olmayan hayalî uçan ejderha, at gibi hayvanlar toplumlar için önemli birer güç figürü hâline gelirler ve evren bu mitik hayvanlarla bağdaştırılır. Helenistik mitolojinin bir yansıması olan göksel at miti ile İç Asya'daki sudan çıkan at efsanesinin birleşiminden ejder ile eşleştirildiği görülmektedir. Hem Yunan hem Türk mitolojisinde yaratılışın, töz olan su kültürüne bağlanmasının ortaklığı apaçık kendini göstermektedir.

Başkurt inanışlarına göre, “*Tulpar'ın kanatlarını hiç kimse göremez. Tulpar kanatlarını yalnız karanlıkta, büyük engelleri ve mesafeleri aşarken açar. Eğer birisi tarafından Tulpar'ın kanatları görülürse, Tulpar'ın kaybolacağına inanılır*” (Karakurt, 2011). Evcil atların varlığının ve mitlerdeki yerinin Türklere komşu uluslarda da görülmesi anlamlıdır; çünkü bu zor coğrafyada yaşayan insanlar için atın hızı ve mekânın zorluklarını yenebilme yetisi hayatî önem arz eder. Ayrıca görünmezlik vasfı hem olağanüstülüğü hem korkuyla karışık saygıyı beraberinde getirir.

Tulpar ata sadece yiğitler, alp olanlar, bahadırlar binebilir. Türk efsanelerine göre ise bu ata, yüreği ve bedeniyle bu atı taşıyabilmeye muktedir olan bahadırlar binebilir ve sahiplenebilir (Karakurt, 2011). *Tulpar* adı verilen kanatlı Türk atlarına misal olarak, “*Alpamış'ın Bayşubar'ı, Kobılandı'nın Tayburul'ı, Er Targın'ın Karakaska'sı, Kabanbay'ın Kuba'sı, Bugıbay'ın ve Akanseri'nin Kulager'i ve Karaserke'si, Navrızbay'ın Akazuv'ı ve de İsatay'ın Aktaban'ı sahip olabilir*” (Karakurt, 2011). At gibi önemli bir varlığın emanet edileceği birey, ister istemez bu sorumluluğu alabilecek insanlardan seçilmektedir. Çünkü at; değerli, insanı ve kabileyi ölümden döndürebilecek güçte görülür. Bu nedenlerle de kutsal, kıymetlidir ve ancak bu sorumluluğu alacak kişilere emanet edilebilen bir hazinedir.

“Doğu Türkistan bölgesi, uçan at efsaneleri bakımından oldukça zengindir. Bu bölge eski İç Asya’da bir gök at türünün yetiştirildiği yer olarak meşhurdur. Bölgede kullanılan kuş biçimli eyerler muhtemelen bu efsanelere dayanmaktadır” (Paksoy, 2012). Kaşgarlı Mahmut (1008-1105), *Divânü Lûgât-i’t Türk* isimli eserinde, “Kuş (hedefine) kanadıyla, er atıyla (ulaşır)” (2005: 157) atasözüne yer verir. Hemen hemen tüm Türk epik destan geleneğinde mevcut bulunan bu *mitik* kökenli *kanatlı atlar*⁵, başkahramanın en büyük destekçisi ve yardımcısı konumundadır.

En bilinen örneklerden biri olarak Köroğlu’nun Kırat’ında gördüğümüz *tulpar at* tipi, hemen hemen bütün Türk dünyasındaki epik destan kahramanlarının atı olarak karşımıza çıkar. “Köroğlu’nun Kırat’i, denizaygırıyla çöl atının ilişkisinden doğan bir attır. Bu birleşmeden doğan çirkin yavru, Dede Korkut’un büyüüsü sayesinde gerçek anlamda Kırat olur” (Beydilli, 2004: 312). *Kırat* gibi atlar, ancak inisiasiyadan geçtikten sonra olağanüstü doğuşla kahramanların atlarına dönüşüp, onların yenilmezliğini sağlayarak karakterlerini tamamlayabilirler. “Köroğlu, atına ‘karakuş oyunlu kır at diyerek’ onu, tanrısallık atfedilen, kuşların kralı olarak kabul gören kartala ya da zümrüdü ankaya benzetir” (Beydilli, 2004: 313). Bu açıdan Kırat’ın karanlık bir yerde tutularak erginlenmesinin sağlanması ve kutsiyet atfedilen kuşlarla benzer şekilde adlandırılması manevi olarak kutsala yakınlaştırıldığıın göstergesidir.

Şaman ritüellerinde de geçen bu at, *yamaçlardan uçan, başka atları geçen* bir hayvan olarak tanımlanmaktadır. Kamlar, göğün katlarını da at vasıtasıyla geçebilirler. Günümüz insanı için bu hayvanların mevcudiyeti birer efsane olmaktan öteye geçemezse de, aşağı dünya adı verilen şamanik yolculukta bunlar esas teşkil etmektedir. İskandinav tanrısı Odin’in atı *Sleepnir*, hem sekiz bacaklıdır, hem uçabilir. Odin, uçan atı

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Çobanoğlu, Özkul (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.

sayesinde yeraltı dünyasına geçiş yapar. Bu da İskandinav mitolojisinde şamanik izlerin bulunduğu göstergelerinden sadece biridir. Bu anlamda atların şamanlıkta önemli bir geçiş vasıtası olduğu söylenebilir. Bu geçiş sayesinde ruhlarla irtibat kurularak halkın beklentisine cevap verilir.

Uçmanın en basit yolu kanat yapmaktır. Havada gezinmek suda yüzmek kadar doğaldır. *“Uçabilmek, kanatlanmak insan durumunun aşkınlığı için simgesel formül olur. Havaya yükselme yeteneği, mutlak gerçekliğe geçişi ifade eder. Uzman kişiler veya ruhlar, kutsallıkla doldurulmuş göklere girebilirler ve tanrılar gibi olurlar”* (Eliade, 2005: 147). Kanatlar, özellikle arkaik dönemde insan, tanrı ve at tasvirlerinde sıklıkla tercih edilen bir motiftir. Kanatlı atlar, kanatlı boğalar, kanatlı periler, kanatlı oklar hep kuvvet, kudret ifade eder (Beğenç, 1974: 78). Ama aynı zamanda bu özellik, bizi tamamen Etrüsklere ait demonların dünyasına götürür. İnsan başlı ya da kanatlı dört ayaklılar, Sfenksler, Kentaurosular, deniz kızları, griffonlar, deniz canavarları vb. mitolojik varlıklar kanatlı olmaları hususiyetiyle yer altı-orta dünya-kutsal gökyüzü arasında birliği sağlayarak evreni, kaostan kozmosa, düzensizlikten uyuma götürürler. *“Ölümün ve sezginin sembolü olan atın da, hem gökyüzünde hem yeryüzünde yeri vardır”* (Seyidoğlu, 1995: 93). Kozmik evreni bir bütün olarak algılayan arkaik yapı için bu motif, büyü ile harmanlanan kutsiyeti de beraberinde taşır.

Sonuç

İnsan, yaban doğada hayatta kalmaya çalışan tüm canlılara kıyasla yaşamı ve evreni anlamlandırmaya çalışan bir varlıktır. Bu vesile ile iletişim tekniklerinin gelişmesi tetiklenmiş, ilkel sanatın doğuşuna sebep olmuş, bundan mitoloji türemiş, en nihayetinde felsefe ve edebiyatın var olması ile süreç devam etmiştir.

Mitoloji; insan toplumunun varoluşa bir anlam yükleme çabasının arkaik edebiyat ile harmanlanmış hâlidir denebilir. İnsan, mitoloji penceresinden türlü türlü efsaneler, karakterler ve canlılar var etmiştir. Aslan-kafalı kartallar, tek gözlü devler, yılan-başlı kadınlar ve uçan atlar buna verilebilecek örneklerdendir.

At ve *kuş*, insan toplumunun tarih boyunca gelişimi süresince, hem pratik hayatta hem ölüm-kalım anlarında hem de kişilerin duygu dünyalarında önemli bir yer edinmiştir. Avcılığı, seyahati ve ekonomiyi derinden etkileyen *at biniciliği* ile iletişim ve sanatın ögesi hâline gelen *kuşlar*, ister istemez tarihin ve insan duygularının erime potası olan mitoloji içerisinde yer bulmuştur. Bu birliktelik öylesine kuvvetli olmuştur ki günümüze dek sanat eserlerinde hâlen ilk günkü ihtişamı ve etkileyiciliğiyle varlığını sürdürmektedir.

Toplumların yaşam sürecinde yardımcı olarak gördükleri güç figürlerinden biri olan *kanatlı at* motifi, her ne kadar mitolojik bir varlık olsa da savunmasız insanın edebiyatına, sanat ürünlerine yansımıştır. Dolayısıyla destek alınan bu varlığa kutsiyet atfedilmiştir. Bunu yaratılışın temel arkhesi olan su ile ilişkilendirmesi, aynı zamanda düalizmin yansımaları olan ve kaos ile kozmos dengesini kuran ejder (evren) ile özdeşleştirmesinden de görülmektedir. Arkaik kültürde önemli bir yer teşkil eden bu motif, çoğu kez kahramana yardımcı statüsündedir. Türk mitolojisinde *Tulpar* adı ile bilinen kanatlı at; görünmezliği, konuşma yetisine sahip olması ve gücü vb. olağanüstü yeteneklere sahip olması dolayısıyla kolektif bilinçte yer edinmiş ve eşsiz bir kişilik kazanmıştır. Şaman ayinlerinde de ulaşım vasıtası olarak faydalanılan bu varlığın, başka mitolojilerde de benzer fayda amacı güdüldüğünü tespit edebiliriz. Adı ne olursa olsun, ruhu her yerde aynı olan ve benzer duygu durumlarını yaşayan insanın, dimağında yarattığı bu varlıkların, birbirine coğrafî olarak uzak görünen kültürlerde dahi ortak payda olduklarına işaret etmek doğru olacaktır.

Kaynaklar

- Beğenç, Cahit. (1974). *Anadolu Mitolojisi*, Ankara: MEB.
- Beydilli, Celal. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Buffalo, Garry; Firedancer, Sherry. (2007). *Şamanların Erk Hayvanları*, çev. Bülent Uluçer. İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Çobanoğlu, Özkul. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ Yay.
- Çoruhlu, Yaşar. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Yaşar. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Konya: Kömen Yayınları.
- Erhat, Azra. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Elçin, Şükrü. (1988). *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Eliade, Mircea. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Muhammed'den Reform Çağına*, 1. baskı, çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, Mircea. (2005). *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*, çev. Mustafa Ünal. Konya: Serhat Kitabevi.
- Ergin, Muharrem. (1958). *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: TDK.
- Esin, Emel. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gömeç, Saadetin Y. (2009). *Türk Destanlarına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Graves, Robert. (2010). *Yunan Mitleri: Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler*, çev. Uğur Akpur. İstanbul: Say Yayınları.
- Karakurt, Deniz. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. <http://doczz.biz.tr/doc/170164/t%C3%BCrk-s%C3%B6ylence-s%C3%B6zl%C3%BCC4%9F%C3%BC-deniz-karakurt>. [28.07.2018].
- Kaşgarlı Mahmüd. (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- KirinExhibition.<https://otonokeenoke.jimdo.com/%E6%AD%B4%E5%8F%B2/%E9%BA%92%E9%BA%9F%E5%B1%95.28.07.2018>].
- Mayor, Adrienne. (2013). *Mithradates*, çev. Gürkan Ergin. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mor, Gökmen. (2016) “ Divanü Lugati't Türk'te Kuş Adları Üzerine Bir İnceleme”. *Researcher: Social Science Studies*. C. 4, S. 7. s. 76.

- Olgunlu, Ali Canip. (2010). *Ana Tanrıça'dan Mevlana'ya*, İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Özer, Sevilay. (2015). “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Posta Güvercinleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. C. 55, S. 2, s. 170.
- Paksoy, Hasan Bülent. (2012). *Alpamış: Rus Yönetimi Altında Orta Asya Kimliği*, çev. Gürdal Esin. Ankara: AACAR.
- Palazzi Nazionali. http://www.faustozonaro.it/ingrandimenti/turchia/palazzinazionali/pag2_foto6.html [06.08.2018].
- Propp, Vladimir. (1985). *Masalın Biçimbilimi*, çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat. İstanbul: Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları.
- Qilin (Chinese mythology). (2011). *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/qilin>. [28.07.2018].
- Roux, Jean Paul. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Roux, Jean Paul. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam. Ankara: Bilgesu Yay.
- Seyidoğlu, Bilge. (1995). “Mitolojik Dönemde At”. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali. İstanbul: TJK.
- “Winged Pegasus in Greek Mythology”. <https://www.greeklegendsandmyths.com/pegasus.html>. [28.07.2018].
- Yaşar Kemal Günleri: 21-22 Mayıs 1993*. Ankara: Edebiyatçılar Derneği.
- Zimmer, Heinrich. (2004). *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, 1. baskı. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.